

мастацкія школы. На Беларусі дзейнічалі асветнікі і выкладчыкі з па-еўрапейску вядомымі імёнамі, якія і далі сваім вучням глыбокія спецыяльныя веды і навыкі, забяспечылі іх прафесійнае прызнанне ў будучым.

*Грышкевіч А.П., прафесар,
Беларускі ўніверсітэт культуры*

УНІЯЦКАЯ ЦАРКВА НА БЕЛАРУСІ Ў XVII СТАГОДДЗІ І ЯЕ ДЗЕЙНАСЦЬ У ГАЛІНЕ КУЛЬТУРЫ

У пачатку XVII стагоддзя уніяцкая царква мела адміністрацыйна-тэрытарыяльную структуру, якую захавала ад праваслаўнай царквы ў Рэчы Паспалітай пасля Брэсцкай царкоўнай уніі. На чале уніяцкай царквы стаяў мітрапаліт Кіеўскі, Галіцкі і ўсяе Русі, якому падпарадкоўваліся епіскапы. На тэрыторыі Беларусі і Літвы існавала мітрапалітальная епархія з цэнтрам у Вільні — сталіцы Вялікага княства Літоўскага. У склад яе ўваходзілі ваяводства Віленскае, паўднёвая частка Троцкага (з горадам Гродна), Мінскае, Навагрудскае ваяводства і Кіеўскае на Украіне. Архіепіскапу полацкаму належала вялікая епархія, куды ўваходзілі Полацкае, Віцебскае і Мсціслаўскае ваяводства (са значнай адміністрацыйнай аўтаноміяй) з гарадамі Полацкам, Віцебскам, Оршай і Магілёвам. Меншымі па тэрыторыі, але з вялікай колькасцю вернікаў былі Пінская епархія (Пінскі павет Брэсцкага ваяводства) і Луцкая (на Вальні), куды ўваходзіў Брэсцкі павет [Грышкевіч А. Уніяцкія тэндэнцыі і Уніяцкая Царква на Беларусі ў XV—XVIII стагоддзях // Хрысціянская Думка.— 1993.— N 1.— С.168]. У 1625 г. была заснавана уніяцкая архіепіскапская кафедра ў Смаленску. [Чистович И. Очерк истории западно-русской церкви. СПб., 1884.—Ч.2.—С.391.] Пасля ўзнаўлення ў 1620 г. Кіеўскай праваслаўнай мітраполіі і прызнання яе афіцыйна ў

1632 г. каралём Уладзіславам IV у Рэчы Паспалітай суіснавалі, акрамя рымска-каталіцкага касцёла, дзве царквы візантыйскага (усходняга) абраду — грэка-каталіцкая (уніяцкая) і грэка-праваслаўная, але на Беларусі праваслаўных тады засталася мала (толькі ў раёнах Магілёва, Слуцка, Пінска і яшчэ Віцебска).

Вялікае значэнне для пашырэння ўплыву уніяцкай царквы мела рэарганізацыя кіравання манастырамі базыльянскага ордэна, які аб'ядноўваў уніяцкія манастыры і быў падпарадкаваны мітрапаліту. Статут ордэна святога Базыля (Васіля) Вялікага быў падрыхтаваны ў 1617 г. Кангрэгацыі базыльянскага ордэна адбываліся звычайна ў Жыровіцкім манастыры (які быў уніяцкім) або ў Наваградку ці Вільні ў кляштары Святой Тройцы (Базыльянскія мury).

У першай палове XVII ст. ранейшыя праваслаўныя брацтвы аўтаматычна пасля царкоўнай уніі сталіся уніяцкімі і працягвалі сваю рэлігійна-дабрачынную і грамадска-культурную дзейнасць. У гэтыя аб'яднанні ўваходзілі галоўным чынам мяшчане-рамеснікі, гандляры, купцы, духавенства, зрэдку шляхта. Паколькі на чале гарадскіх магістратаў стаялі купецка-цэхавыя вярхі, то уніяцкія брацтвы былі часткаю сістэмы гарадскога самакіравання па магдэбургскім праве. Гэта дазваляла гарадскім уладам уздзейнічаць на большасць гараджан не толькі юрыдычна, але маральна і ідэйна. Брацтвы дапамагалі школам, якія былі прыпісаны да іх, распаўсюджвалі рэлігійную літаратуру, якая вышавалася брацтвамі на беларускай і царкоўнаславянскай мовах [Грыцкевіч А.П. Брацтвы уніяцкія // Энцыклапедыя гісторыі Беларусі. Мн., 1994.— Т.2.— С.76—77]. Такім чынам, уніяцкая царква трывала замацоўвалася ў гарадах Беларусі.

У першай палове XVII ст. па ініцыятыве іерархаў уніяцкай царквы былі зроблены спробы аб'яднаць уніяцкую і праваслаўную царквы на Беларусі і Украіне з выбраннем агульнага патрыярха, падпарадкаванага рымскаму папе. Такі план быў прапанаваны уніяцкім мітрапалітам Іосіфам Вельямінам Руцкім на нарадзе епіскапаў уніяцкай царквы ў Наваградку ў

1624 г. [Polski Słownik Biograficzny. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1991.—Т.33.— S.258]. У 1628—1629 гг. такая спроба паўтарылася, прычым іерархі уніяцкай царквы пагадзіліся абраць патрыярхам праваслаўнага архімандрыта Кіева-Пячэрскага манастыра (лаўры) Пятра Магілу (з 1632 г. праваслаўны мітрапаліт кіеўскі). Аднак супраць аб'яднання царкваў выступілі праваслаўная шляхта і казацтва Украіны, з аднаго боку, і Кангрэгацыя прапаганды веры ў Рыме, з другога боку [Там жа.— С.259]. Потым паспрабаваў аб'яднаць абедзве царквы візантыйскага абраду польскі кароль і вялікі князь літоўскі і рускі Уладзіслаў Ваза. Ён прапанаваў (у 1636 г.) правесці ў 1637 г. у Варшаве аб'яднаўчы царкоўны Сабор з выбраннем патрыярха пад вяршэнствам рымскага папы. Аднак і на гэты раз Кангрэгацыя прапаганды веры выступіла супраць гэтага праекта. [Jobert A. Od Lutva do Mohyly. Warszawa, 1994.— S.285—286.]

У сярэдзіне XVII ст. уніяцкая царква займала трывалыя пазіцыі ў Літве і Беларусі. Але падчас вызваленчай вайны ўкраінскага народа пад кіраўніцтвам гетмана Багдана Хмяльніцкага і вайны 1654—1667 гг. паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай наступіў крызіс царквы, асабліва пасля акупацыі расійскімі і казацкімі войскамі большай часткі тэрыторыі Беларусі, а таксама часткі Літвы (1654—1655 гг.). На акупіраванай тэрыторыі дзейнасць уніяцкай царквы была забаронена, а уніяцкія святары і манахі рэпрэсіраваліся акупантамі. Расійскія ўлады падтрымлівалі на тэрыторыі Беларусі толькі праваслаўную царкву (пад кантролем маскоўскага патрыярха, а не канстанцінопальскага патрыярха, як было дагэтуль).

Толькі пасля вызвалення тэрыторыі Беларусі ад расійскіх войскаў у канцы гэтай працяглай вайны дзейнасць уніяцкай царквы была ўзноўлена. Адраджэнню уніяцкай царквы садзейнічала і асцярожная і талерантная ў дачыненні да праваслаўя палітыка каралёў Міхала Карыбута Вішнявецкага (1669—1673) і Яна III Сабескага (1674—1696). Аднак перавага

аддавалася ўсё ж уніяцкай царкве. Уніяцкія епіскапы, карыстаючыся гэтым, развілі актыўную дзейнасць. Колькасць праваслаўнага насельніцтва ў Рэчы Паспалітай скарачалася, а колькасць уніятаў павялічвалася [Litak St. Od Reformacji do Oswiecenia. Kosciol Katolicki w Polsce powozytnej. Lublin, 1994.— S.73].

У апошняй чвэрці XVII ст. у рэлігійнай палітыцы дзяржавы і каталіцкай царквы можна заўважыць наступныя тэндэнцыі. Па-першае, каралеўская ўлада намагалася палагодзіць адносіны паміж уніятамі і праваслаўнымі для захавання спакою ў дзяржаве і для заключэння саюза з Расіяй супраць султанскай Турцыі і Крымскага ханства. Па-другое, адбывалася пэўнае збліжэнне паміж рымска-каталіцкай і уніяцкай царквой. Гэта азначала павышэнне юрыдычнага і грамадскага статуса уніяцкай царквы. Па-трэцяе, ішоў адток, у асноўным шляхты і мяшчан, ад праваслаўнай царквы ў абедзве каталіцкія — лацінскага і візантыйскага абрадаў. Усё гэта разам узятае стварала новую сітуацыю.

Рэлігійныя канфлікты зменшыліся. Каталіцкі бок намагаўся цяпер аб'яднаць абедзве царквы візантыйскага абраду. Аднак з-за палітычных абставін, нягледзячы на падтрымку караля Яна Сабескага і сойма, гэтая спроба аб'яднання не ўдалася. Кароль двойчы спрабаваў сабраць аб'яднаны сінод — у Любліне ў 1680 г. і ў Варшаве ў 1681 г., аднак праваслаўныя манахі адмовіліся ўдзельнічаць у пасяджэннях. У 1682 г. Ян III Сабескі зноў вярнуўся да плана аб'яднання праваслаўнай і уніяцкай цэркваў з абраннем у Кіеве (што знаходзіўся з 1667 г. у складзе Расіі) агульнага патрыярха, аднак з падпісаннем “вечнага міру” паміж Расіяй і Рэччу Паспалітай (1686 г.) кіеўскі праваслаўны мітрапаліт быў падпарадкаваны маскоўскаму патрыярху. Таму аб'яднання абедзвюх цэркваў ужо быць не магло.

У другой палове XVII ст. уніяцкія мітрапаліты праводзілі паслядоўную палітыку захавання і пашырэння ўплыву уніяцкай царквы як на Беларусі, так і на Украіне. Прэстыж уніяцкай царквы на Беларусі ўзрастаў з-за дзейнасці гэтай царквы па

падтрымцы нацыянальна-культурных традыцый, шырокага выкарыстання падчас богаслужэння і ў казаннях беларускай мовы, а значыць, і зразумеласці абрадаў вернікам-беларусам, друкаванні кніг і брашур на гэтай мове. У XVII ст. уніятамі была выдадзена шматлікая літаратура на беларускай мове: рэлігійныя і палемічныя творы мітрапалітаў Іпація Пацея, Іосіфа Вельяміна Руцкага і архіепіскапа полацкага Іасафата Кунцэвіча. Віленская і Супрасльская уніяцкія друкарні забяспечвалі сваю царкву богаслужэбнымі кнігамі.

Значнымі асяродкамі беларускай нацыянальнай культуры былі уніяцкія кляштары. У гарадах існавалі шпіталі, створаныя і ўтрымліваемыя уніяцкай царквой. У Менску ў XVII ст. існавалі з 1616 г. да 1633 г. і з 1651 г. два шпіталі уніятаў за кошт узносаў брацтва, ахвяравання феадалаў і даходаў духавенства.

У пачатку XVII ст., напрыклад у Менску, узнікла уніяцкая школа пры Казьмадзямянскім кляштары. У гэты час у школе налічвалася некалькі дзесяткаў вучняў, якія займаліся ў розных класах. Вучні малодшых класаў называліся “хлапятамі”, старшых — “вырасткамі”. Настаўнікамі былі манахі-базыльяне. У 1630 г. кароль і вялікі князь Жыгімонт Ваза даў прывілей манахам базыльянскага ордэна ў Менску, які дазваляў ім вучыць дзяцей усім навукам і мовам: грэчаскай, лацінскай, царкоўнаславянскай, беларускай і польскай. На уніяцкую школу распаўсюджваліся ўсе ільготы, якімі карысталіся каталіцкія школы. У 1653 г. гэты прывілей быў пацверджаны каралём Янам Казімірам. Такое ж становішча з асветай было ў іншых гарадах Беларусі.

Уніяцкая царква ў XVII ст. заняла важнае месца ў рэлігійным жыцці і культуры беларускага народа, стварыўшы трывалыя традыцыі ў яго гісторыі.